

KONTRA MIKLÓS szerk., **A magyar nyelv Horvátországban.**
Budapest–Eszék, Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és
Tájékoztatási Intézet, 2016. (309 lap)

Az 1990-es évek elején vette kezdetét a kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatának tudományos vizsgálata, amely azonos szerkezet alapján, empirikus és megismételhető kutatás keretein belül vizsgálta a határon túli magyarlakta területek nyelvhasználati jellemzőit. Szociolingvisztikai kutatást végeztek Kárpátalján, a Vajdaságban, Szlovákiában, Ausztriában és Szlovéniában, s ezek eredményei *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című sorozat köteteiként jelentek meg. Ehhez a sorozathoz csatlakozott ötödikként *A magyar nyelv Horvátországban* című könyv, amelyben olyan módszerekkel dolgoztak, hogy az összehasonlítható legyen a korábbi (szlovákiai, ukrainai, jugoszláviai, szlovéniai és ausztriai) kötetek eredményeivel.

A könyv előszavában a szerkesztő megemlíti azokat a kutatómunkákat, amelyek a kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatában tapasztalható különbségekkel foglalkoznak, és felhívja a figyelmet ezen eredmények gyakorlati alkalmazására, ami megfigyelhető már például a kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatásban. Az előszón és a bevezetésen kívül a kötet nyolc fejezetből áll (amelyek további alfejezetekre oszlanak), és több szerző munkájának eredményeit tartalmazza.

A bevezetésben KONTRA MIKLÓS és FANCSALY ÉVA mutatja be az 1990-es években végzett empirikus kutatást és szociolingvisztikai elemzést, amely azonos szerkezetben vizsgálta a kisebbségben élő magyarok földrajzi, politikai, gazdasági, kulturális és vallási jellemzőit, a nyelvhez való attitűdöket és jogokat, illetve a magyar nyelv szerepét az oktatásban, az államigazgatásban és a tömegtájékoztatásban. A nyelvhasználatra vonatkozóan leírták a kétnyelvűség hatásait, valamint a magyarországi és a határon túli magyarok nyelvhasználatában megfigyelhető azonosságokat és különbségeket. Mindehhez 1996-ban kontrollvizsgálatot végeztek Magyarországon kvótaminta alapján három helységben, amelyet 2014-ben megismételtek a korábbi vizsgálathoz hasonló módszerekkel. A horvátországi minta kialakításában a kutatók arra törekedtek, hogy a felmérés összevethető legyen a korábbi, 1995–1997. évi vizsgálattal, ennek érdekében a kérdőíves adatfelvétel 116 fős kvótamintán alapult.

Az első fejezetben ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA történeti áttekintést ad Horvátország földrajzi és népesedési viszonyairól, beleértve a magyarok helyzetét a honfoglalástól a 2011-es népszámlálásig. Az összefoglalóból kiderül, hogy a 2011-es népszámlálás szerint Horvátországban huszonkét hivatalosan elismert nemzetiségi és etnikai kisebbség él, például szerb, bosnyák, olasz, albán, cigány, magyar és szlovén. A magukat magyarnak valló lakosság 58%-a (8249

fő) Eszék-Baranya megyében él, további 6000 lakos a Drávaszögben, a másik jelentősebb csoport pedig Vukovár-Szerém megyében.

A népesedési viszonyok bemutatása után kerül sor Horvátország történetének rövid összefoglalására, amelyből megtudjuk, hogy a mai drávaszögi és szerémségi vidékeket már a honfoglalástól kezdve magyar törzsek népesítették be, és a 14–15. században a szerémségi terület volt a magyar királyság legsűrűbben lakott régiója. Majd a török megszállás idején Szlavóniában növekedett a horvátok és a szerbek száma, az őshonos magyarságé viszont a 17. század végére teljesen lecsökkent. Javulást a magyar–horvát kiegyezés eredményezett, amely során Szlavónia közjogi helyzete rendeződött, a Magyar Királyság társországgá vált, és ennek hatására megkezdődött a magyarok nagyarányú áttelepedése, amely eredményeként a magyar anyanyelvűek száma 1900-ra az 1880-as összeíráshoz képest kétszeresére növekedett. A századforduló idején a horvátországi magyarság nagy része paraszti rétegből tevődött össze, amely a Monarchia széthullását követően nem tudta érvényesíteni érdekeit, és a Szlovén–Horvát–Szerb Állam elnyomása alá került. Trianon után az új állam a szerbek érdekvédelmét helyezte előtérbe más nemzetek rovására, ennek következtében bezárták vagy államosították a magyar iskolákat, könyvtárakat, pénzügyeket, és Horvátország egész területén beszüntették a magyar nyelv alapfokú oktatását. Ilyen körülmények között a magyarok nagy számban költöztek át Magyarországra. Ezt az állapotot tovább rontotta a két világháború közötti időszakban a magyar nyelvű oktatás teljes beszüntetése, és a magyar anyanyelvű diákok számára nehézséget okozott a többségi nyelven folyó alapfokú oktatás. Az 1945 utáni évtizedekben sem javult a horvátországi magyarság helyzete az értelmiségi réteg Magyarországra költözése miatt. 1991-ben a délszláv háború következtében a horvátországi magyarok a mindennapos harcok miatt tömegesen menekültek Magyarországra, és a széttelepültek csak évek múltán térhettek vissza eredeti lakóhelyükre. Ennek következtében a censusok összevetése során kiderült, hogy a magyarság számának csökkenése 1991 és 2001 között volt a legnagyobb mértékű.

A második és a harmadik fejezet az etnikai viszonyok bemutatásával foglalkozik. ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA ismerteti a többségi nemzet és a jelentősebb etnikai kisebbségek főbb demográfiai jellemzőit. Külön részt kap GÚTI ERIKA által a magyar nyelvterület bemutatása: jelenleg a magyarok többsége Baranyában és Szlavónia keleti részein él, kicsivel több mint egyharmada pedig az ország kontinentális részein (Pannon-Horvátországban) és a Tengeremelléken. A 2001–2011 közötti időszakban minden régióban csökkent a magyarok száma mind a nemzetiség, mind az anyanyelv viszonylatában, és megállapítható, hogy a horvátországi magyar kisebbség a határon túli magyarság legerőteljesebben fogyatkozó népcsoportja. A demográfiai adatok után a gazdasági-társadalmi

helyzetet, a kulturális életet és az egyház felekezeti megoszlását ismerteti FANCSALY ÉVA, majd KONTRA MIKLÓS az attitűdmérés eredményeit mutatja be.

A negyedik fejezetben GÚTI ERIKA a jogi helyzetről ír, amelyből megtudjuk, hogy a jogszabályok elvben biztosítják a horvátországi magyarság számára a magyar nyelvű joggyakorlatot, ugyanakkor a jogérvényesítés lehetőségét egyrészt szűkíti az ott élő magyarok nagymértékű fogyása, másrészt, hogy az emberek az őket megillető jogokról nem is nagyon tudnak. A magyar kisebbség számának csökkenése az anyanyelvű oktatásnak sem kedvez, amelyet MOLNÁR LJUBIĆ MÓNICA ismertet. A 20. század közepétől a magyar iskolák és tagozatok száma fokozatos csökkenést mutat, melynek eredményeképpen a magyar nyelv használata a mindennapi életben is háttérbe szorult. A horvát nyelv ismerete a továbbtanulás és az érvényesülés szempontjából nagyon fontos lett, így a honvédő háborút követő években a Horvátországba visszatérő szülők gyermekeiket horvát nyelvű iskolába írták. A kisebbségre vonatkozó jogok megvédése érdekében 2000-ben elfogadták a kisebbségi oktatásra vonatkozó törvényt, amely lehetőséget ad magyar tannyelvű osztályok indítására. Így az elmúlt években az oktatási rendszerben pozitív változásokat vezettek be a közösség megmaradása végett, ennek eredményeként 2010-től kötelező érettségi tárgynak számít az anyanyelv, elkészült az új kétnyelvű kerettanterv magyar nyelvből és irodalomból, minden pedagógiai dokumentum megjelent kétnyelvű kiadásban is, valamint létrehozták a magyar szakos tanárok, tanítók és anyanyelvőpolók megyei szaktanácsát. 2016-ban sem fenyegette ugyan veszély a középiskolai oktatást, viszont a magyar kisebbség megmaradása szempontjából a legnagyobb problémát az igen alacsony diáklétszám jelentette.

Az ötödik fejezet a nyelvhasználati kérdésekkel foglalkozik. Felvezetésként GÚTI ERIKA bemutatja a magyar nyelv jelenlegi jogi státuszát, mely szerint a nyelvhasználattal kapcsolatos törvények lehetővé teszik, hogy a nemzeti kisebbségek az anyanyelvüket megtanulják, és anyanyelvükön tanuljanak. A magyar tannyelvű oktatást illetően Horvátországban három modell érvényesül: anyanyelvű oktatás, kéttannyelvű oktatás és anyanyelvőpolás. MOLNÁR LJUBIĆ MÓNICA táblázatban (146–147) mutatja be a magyar tannyelvű vagy magyar nyelvoktatást kínáló intézmények listáját, feltüntetve rajta az intézmény helyszínét, a diáklétszámot, illetőleg a modellt, amely szerint a kisebbségi oktatás folyik. Ez azt mutatja, hogy a legtöbb esetben a harmadik modell működik: ennek lényege, hogy a magyart mint idegen nyelvet oktatják, ám mind a magyar tannyelvű intézmények, mind a diákok száma nagyon alacsony. Az oktatás mellett FANCSALY ÉVA számot ad arról, hogy a vallásgyakorlás terén milyen az anyanyelv helyzete, mivel az egyháznak is nagyon fontos szerepe van az identitás megőrzésében. A felmérés során a megkérdezettek nagy része reformátusnak (38%) és római katolikusnak (54%) vallotta magát. A kérdőív

célja arra irányult, hogy a horvátországi magyarok nyelvhasználatát összehasonlítsa a Kárpát-medencei magyarok nyelvhasználatával az egyházakban, ahol az anyanyelvhasználat jellemzően 85–100%-os. Ezekkel az adatokkal ellentétben a horvátországi magyarok esetében a „templom a faluban” szintéren az adatközlőknek csak a 42%-a választotta a magyar nyelvet, 36%-a pedig mindkét nyelvet használja. Ez az adat eltér a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, mura-vidéki eredményektől, és inkább az ausztriai magyarokéval mutat egyezést.

Az oktatás és a vallás mellett a nyilvános nyelvhasználatban is megvizsgálták a magyar nyelv helyzetét, amelyről KONTRA MIKLÓS számol be. Ennek eredményeként kiderült, hogy falvakban a magyar nyelv használata inkább a templomban, a kultúregyesületekben és a falusi rendezvényeken gyakori, boltban és vendéglőben inkább a horvát jellemző a magyarral szemben, az orvosi rendelőben, postán és idegen megszólításakor pedig szinte kizárólag a többségi nyelvet használják. Ez az eredmény hasonlít az 1996-os kárpátaljai eredményekhez. Más a helyzet viszont a városban, ahol a megkérdezettek szerint templomban és a kultúregyesületekben a magyar nyelv használata ritka, a többi szintéren pedig már elő sem fordul: boltban, orvosi rendelőben, bankban, postán, hivatalban, rendőrségen és idegen megszólításakor kizárólag a horvát használatos. Ezek az adatok különböznek az 1995–1997-es szlovákiai, kárpátaljai, romániai és vajdasági adatoktól abból a szempontból, hogy az ottani városi és falusi adatközlők 10–37%-a magyart használ például a rendőrségen. A horvát nyelv dominanciája figyelhető meg a munkahelyi nyelvhasználatban is.

A kérdőív kiterjedt a nyelvjárási jellegzetességek vizsgálatára is, a gyűjtésről hangfelvételek készültek, amelyet egy rövidebb interjú vagy beszélgetés előzött meg. A továbbiakban Drávaszög településeinek nyelvjárási jellegzetességeit ismerteti e rész szerzője, OSZKÓ BEATRIX, külön-külön tárgyalva a hangtani, alaktani, mondattani és a szókészletet érintő sajátosságokat.

A fejezet folytatásában azokról a nyelvhasználattal kapcsolatos problémákról olvashatunk, amelyek megnehezítik a horvátországi magyarok számára a kommunikációt és általában a boldogulást. A felmérések szerint az ott élő magyarok 51%-ára rászóltak már, hogy ne beszéljen Horvátországban magyarul, ami pedig Magyarországot illeti, az adatközlők 46,5%-ával előfordult, hogy a magyarok félreértették, nem értették, vagy megjegyzéseket tettek a beszédükre. A fejezet szerzője az adatközlőktől kért példákon keresztül mutatja be azokat a szavakat, amelyeket eltérően mondanak Drávaszögben, Szlavóniában vagy Zág-ráiban. Az utolsó alfejezetek a családon belüli nyelvhasználatról szólnak, ebből kiderül, hogy az adatközlőknek csak a fele szokott gyermekeivel kizárólag magyarul beszélni, ami KONTRA MIKLÓS szerint már nyelvcsere utaló tényező lehet, és ezek az eredmények hasonlóak az 1995–1997. évi ausztriai és szlovéniai adatokhoz. A nyelvtanulást illetően pedig kiderült, hogy a magyart szinte

mindenki a szüleitől és nagyszüleitől tanulta, a horvátot pedig leginkább a munkahelyeken és iskolákban sajátították el.

A hatodik fejezetben KONTRA MIKLÓS, OSZKÓ BEATRIX, SIKLÓSI BEÁTA és FANCSALY ÉVA a nyelvi változokról ír. A szerzők bemutatják, hogy milyen kontaktushatások jellemzik a horvátországi magyar nyelvet, és azok mennyire használatosak Magyarországon. A vizsgálatot különböző típusú nyelvi feladatokkal végezték, ezek magukba foglalták az egyetemes nyelvi változókat, egyetemes kontaktusváltozókat és az analóg kontaktusváltozókat is. Az eredmények láttán a leginkább szembetűnő jelenség a *természetes, hogy X* változó megítélése volt, amit a horvátországi magyarok jelöltek a leginkább természetes formának a határon túli területeken élők közül. Az analitikus szerkezeteket illetően az adatközlők több mint fele természetesebbnek tartja a *tagsági díjat* a 'tagdíj'-jal szemben, jobbnak tartja a *banki számla* 'bankszámla' szerkezetet és a *ki tudom nyitni* alakot a 'kinyithatom'-mal szemben, de még ezeken kívül 3 analitikus formát (*utazás busszal* 'buszozás', *légi terét* 'légerét', *szépítette magát* 'szépítkezett') jelöltek jobbnak/természetesebbnek az adott mondatban a magyar kontrollcsoporttal szemben. Jellemző még, hogy a horvátországi magyarok a magyarországiakhoz képest nagyobb arányban ítélték jobbnak a kicsinyítőképzős formákat (*bankkönyvecskéket* 'bankkönyveket'). A nyelvjárási elemeket illetően jellemző a *-nál/-nél* szerepében használatos *-tól/-től* alaktani forma, a felmérés alapján fele-fele arányban volt használatos mindkét alak, ez az eredmény szinte megegyezik a Kárpátalján mért eredményekkel. Az adatközlők 72%-a használ feminizált alakokat (*tanárnő, fodrásznő*), amely gyakori még Erdélyben és a Felvidéken, kisebb mértékben Ausztriában, Kárpátalján és a Vajdaságban, a legkevésbé pedig Magyarországon használatos.

A hetedik fejezetben KONTRA MIKLÓS által egy olyan összehasonlítás következik, amely bemutatja, hogy mennyire hasonlítanak, illetve térnek el az egykori Jugoszlávia három tagállamában (Vajdaság, Horvátország, Muravidék) gyűjtött adatok. Eszerint a Vajdaság és Muravidék összevetésekor a felmérés során kilenc nyelvi változónál találtak jelentős különbséget, és a vajdasági magyarok válaszai minden esetben közelebb álltak a standardhoz, mint a muravidékieké. Ezek a felmérések módszertanilag nem kifogásolhatóak, mivel a gyűjtés azonos időpontban történt, szemben a horvátországi felméréssel, amelyet 20 évvel később végeztek, így kérdéses, hogy ez mennyire vethető össze a korábbi kettővel. A nyelvi változók tekintetében a horvátországi adatok öt esetben mutattak a muravidékieknél, tizenhét esetben pedig a vajdaságiaknál kevésbé standard válaszokat. Összességében a horvátországiak a muravidékiekhez hasonló és a vajdaságiaktól eltérő válaszokat adtak, aminek az lehet az oka, hogy a vajdasági magyaroktól eltérően a horvátországiak és a muravidékiek is szórványban élnek, és ez meghatározhatja a nyelvhasználatukat.

A nyolcadik fejezet összefoglalást ad a kötet egészéről, de leginkább a nyelvi vizsgálatok eredményeiről. A kutatás alapján KONTRA MIKLÓS azt a következtetést vonta le, hogy a horvátországi magyarok nyelvhasználati jellegzetességei sokban hasonlítanak a többi határontúli magyarlakta területek nyelvhasználati sajátosságaihoz, és beszédükben határozottan megjelennek azok a kontaktushatások, amelyekből megállapítható, hogy ők nem egynyelvű magyarok. Felvillantja aggályait is arra vonatkozóan, hogy meddig fognak még a magyarok magyarul beszélni Drávaszögben és a kelet-szlavóniai falvakban. A rohamos fogyatkozás okaként említi, hogy a magyarok öregedési aránya magas, a vegyesházasságok következtében a kétnyelvű családban felnövő gyermekek leginkább horvátok lesznek, illetve, hogy nem könnyű a magyaroknak a nyelvhasználati jogukat érvényesíteni. A szerző véleménye szerint a helyzetet a jövőre nézve csak az oldhatná meg, ha a gazdasági és politikai körülmények lehetővé tennék, hogy a magyarok magyarul is boldogulhassanak Horvátországban.

A KONTRA MIKLÓS szerkesztette kötettel majdnem teljes lett az a sorozat, amely a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok helyzetét mutatja be (reméljük, hogy A magyar nyelv Romániában című kötet is hamarosan megjelenhet). A kötet közérthetően és lényegretörően tárgyalja a Horvátországban élő magyarok történetét a honfoglalástól kezdve napjainkig, és a különböző történeti korszakokon belül ismerteti az ott élő magyarok demográfiai, etnikai, jogi helyzetét és nyelvhasználati sajátosságait. A kutatási eredmények feltárásával rávilágít azokra a tényekre, amelyeknek negatív következményei lehetnek, illetve azokra a problémákra, amelyek még megoldásra várnak.

KISS ANITA